

Sovetləşmənin ilk dövrlərindən 1937-1938-ci illərədək repressiyaya məruz qalmış yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı ziyalılardan biri də indiki Samux rayonunun ərazisində yaşamış Şahmalılar nəslinə məxsus Məhəmməd bəy Nəsrullah bəy oğlu Şahmalıyevdir.

1870-ci ildə Yelizavetpol qəzasının Samux nahiyəsində bəy ailəsində dünyaya göz açan Məhəmməd ilk təhsilini öz ailəsində alıb, ərəb əlifbasında yazıb oxumağı öyrənib. Deyilənlərə görə, o, 7 yaşnadək rusca bir söz belə bilməyib. Lakin yaxşı yaddaşa və oxumağa çox meyilli olan Məhəmmədi atası təxminən 1877-ci ildə Tiflisə oxumağa göndərib. Şahmalıyevlər ailəsinin yaxın dostu knyaz Orbelianinin himayəsi altında olduğu güman edilən Məhəmməd qısa vaxtda rus dilini öyrənib mənimsəyir. Hətta Tiflis Klassik Gimnaziyasına daxil olur. 1891-ci ildə bu gimnaziyanı bitirən Məhəmməd hüquqşünas olmaq arzusu ilə Rusiyaya gedir, Novorossiysk Universitetinin Hüquq fakültəsinə daxil olur.

Bu zaman Məhəmməd bəy yaxşı oxumaqla yanaşı, dövrün ictimai-siyasi hadisələri, insan hüquq və azadlıqları ilə də yaxından maraqlanır. Universitetdə yaradılmış Azərbaycan Həmyerlilər Təşkilatının başçısı kimi geniş fəaliyyət göstərir. 1896-cı ildə universiteti uğurla başa vuran Məhəmməd bəy hüquqşünas diplomu alaraq dövlət qulluğuna başlayır.

O dövr Yelizavetpol quberniyasındakı məmurlar, böyük nüfuz sahibi

"Bu günü görməkdənsə mənə güllələnmək daha xoşdur"

Dövrünün tanınan dövlət xadimi və hüquqşünası olmuş Məhəmməd bəy Şahmalıyev fiziki ölümü mənəvi məhv edilməkdən üstün tutmuşdur

olan ictimaiyyət nümayəndələri yaxşı bilirdilər ki, Rusiya imperatorunun qardaşı, böyük knyaz Nikolay Nikolayevič Romanov gənc hüquqşünas Məhəmməd bəyin atası Nəsrullah bəy Şahmalıyevlə dostluq edirdi. Böyük knyaz Samuxda Nəsrullah bəyin qonağı olarkən bəy ona cins atlar, o isə bəyə içində çox bahalı brilyant qaşlı üzük olan qızıl burunotu qabı bağışlamışdı.

Arxiv materiallarından məlum olur ki, Cənubi Qafqazda 1905-ci ilin əvvəllərindən başlayan və səngimək bilməyən erməni-müsəlman münaqişələri fonunda azərbaycanlılara qarşı yönəldilən soyqırımının qarşısının alınması müdhiş bir hala çevrilmişdi. Bunun üçün konkret təkliflərin hazırlanması məqsədilə Tiflis şəhərində keçirilməsi qərarlaşdırılan sülh qurultayına həmin ilin dekabr ayının sonlarından ciddi hazırlıq işləri görüldü. Nəhayət, 1906-cı ildə Tiflisdə Qafqaz canişininin başçılığı altında keçirilən qurultayda 1905-ci il erməni-müsəlman qırğınının nəticələri müzakirə edilərkən orada Tiflis müsəlmanlarını təmsil edən Məhəmməd bəy Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov və başqa müsəlman nümayəndələri ilə birgə iştirak etmiş, nüfuzundan və tanışlıq əlaqələrindən istifadə edərək fəallıq göstərmişdir.

Dövrün tanınmış nəşrləri "Həyat", "İrşad" və "Kaspi" qəzetlərində qurultayın gedişindən verilən geniş hesabatlardan məlum olur ki, qurultayın çıxardığı qərarla məhz onun təklifi ilə Azərbaycan əhalisinin xeyrinə bir çox maddə salınıb. Məhəmməd bəy Şahmalıyev 1913-cü ildə Şəki qəzasının, 1914-1915-ci illərdə isə Ərəş (indiki Ağdaş rayonu) qəzasının rəisi vəzi-

fələrində çalışıb. Ötən əsrin əvvəllərində milli dövlət qurucuları sırasında yer alan Məhəmməd bəy Şahmalıyev Azərbaycan hökumətinin 16 mart 1919-cu il tarixli qərarı ilə Zaqatala quberniyasının qubernatoru təyin olunmuşdur. Bu vaxt o, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Zaqatala quberniyası ilə Gürcüstan Respublikası Tiflis quberniyasının Siqnaq qəzası arasında müvəqqəti sərhədi müəyyənləşdirən beynəlxalq Azərbaycan-Gürcüstan komissiyasının sədri təyin edilmiş və komissiyanın 25 oktyabr-2 noyabr 1919-cu ildə keçirilən yığıncaqlarında Azərbaycan hökuməti adından çıxış etmişdir.

Məhəmməd bəyin ilk həyat yoldaşı - dünyadan çox erkən köçmüş Fatma xanımdan bir övladı - anasının adını verdiyi Şəhpəri xanım (1898 -1981) olub. Fatma xanımdan sonra Məhəmməd bəy Əminəxatın xanım Şahmalıyeva ilə ailə qurub. Ondən 3 oğlu - Ehsan bəy (1899 - sürgündə ölüb), Şamil bəy (1903-1990), Mehralı bəy, habelə 2 qızı - Səltənət xanım və Ədalət xanım olub. Məhəmməd bəyin ilk övladı Şəhpəri xanım atasının əmisi oğlu Mahmud bəy Şahmalıyevlə ailə qurub, cütlüyün üç oğlu - Fərhad, Tofiq, Rüstəm və qızı Xədicə dünyaya gəlib. Ümumiyyətlə, Məhəmməd bəyin övladları, nəsil davamçıları bir çoxu repressiya illərində dünyanın bir çox ərazisinə, o cümlədən Bakı, Moskva, Odessa, Daşkənd və başqa şəhərlərə köçüblər.

1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğradıldıqdan, xüsusən Gəncə üsyanından sonra Şahmalıyev bəylərinə qarşı amansız təqib-

lər, həbslər, sürgünlər və güllələnmələr həyata keçirilmişdir. Tanınmış hüquqşünas, əsil-nəcəbətlı bəy nəslindən olan Məhəmməd bəy Şahmalıyevin isə bolşeviklər tərəfindən bütün əmlakı və var-dövləti müsadirə edilmişdir.

1920-ci ildə erməni və rus müstəntiqlərinin uydurmaları əsasında keçirilən məhkəmədə Məhəmməd bəy Şahmalıyev söz alaraq erməniəşilli hakimə xitabən demişdi: "...məni keçmiş nökrim keçəl Dursun mühakimə edir. Bu günü görməkdənsə mənə güllələnmək daha xoşdur".

Hadisələrdən sonradan məlumathı olan Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanov xalqımızın müstəmləkə buxovundan azad olunmasında və milli dövlət quruculuğu yolunda külli miqdarda vəsait xərcləyən, əllərindən gələn digər köməyi əsirgəməyən Şahmalıyev bəylərini həbsdən və gedər-gəlməzə sürgündən qoruya bilməmə də, ictimai-siyasi fəaliyyətinə yaxından bələd olduğu Məhəmməd bəy Şahmalıyevi "xalq düşməni" adıyla güllələnmədən xilas edə bilər. Onun ciddi müdaxiləsindən sonra Məhəmməd bəyə istintaq zamanı "böyük mərhəmət" göstərilir. O, güllələnmədən azad edilərək Fövqəladə Komissiyanın qərarı ilə ev dustaqlığına məhkum edilir. Amma Bakıda, indiki Sabir bağının ərazisində yerləşən mənzilində ev dustağı kimi 4 il yaşayır. Tanınmış hüquq mütəxəssisi və görkəmli dövlət xadimi Məhəmməd bəy Şahmalıyev mənəvi işgəncələrə dözməyərək 1924-cü ildə 54 yaşında həyatla vidalaşır.

Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"